

Юлія КУХАР

*магістрант навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника*

ORCID 0009-0003-0285-4843

КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПІД ЧАС ДЕПОРТАЦІЙ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ 1944-1951 РОКІВ

Примусові переселення в Радянському Союзі не стали новим методом у розв'язанні національних, політичних чи економічних проблем на приєднаних територіях. Така практика сягає своїм корінням часів Російської імперії, проте найбільшого розмаху сягнула в радянські часи. Власне, обмін польським і українським населенням між УРСР і Польщею в 1944–1948 рр. видається найбільшою за своїми масштабами акцією у вирішенні міжнаціональних протиріч.

Чітко відпрацьована впродовж 20–30-х рр. ХХ ст. схема депортацій населення в Радянському Союзі залишалася дієвою й у повоєнний час. Опинившись у напівколоніальній залежності від Москви, польський прорадянський уряд удався до репатріації українців, опановуючи “передовий” досвід радянського керівництва. Саме ця обставина й зумовила тотожність у методах виселення як поляків, так й українців, свідченням чого стала сумнозвісна акція “Вісла”. [1, 213]

Визначаючи свої західні кордони СРСР, після підписання з нацистською Німеччиною пакту Молотова — Ріббентропа, не взяла до уваги українську етнічну складову населення, що мешкала в прикордонні. На думку світових лідерів, після Другої світової війни проведення переселення між Польщею та УРСР було можливістю уникнення міжнаціональних конфліктів

Уряд СРСР шляхом переселення планував “закрити” українське питання в Польщі та ліквідувати постійне вогнище українського визвольного руху. Із переселенням українців погоджувались уряди США та Британії, які прагнули відстояти Польщу як сферу своїх інтересів. Йшлося, за влучним висловом прем'єр-міністра Польщі В. Сікорського, не «...про українців, а про територію». Депортації були лише побічним ефектом складної геополітичної гри найбільших світових держав. [2,11]

9 вересня 1944 р. в Любліні була підписана угода між урядом УРСР і ПКНВ про взаємну евакуацію населення, яка в дійсності визначила долю польського населення Західної України й українців Польщі.[3, с. 287]

Відповідно до ст. 1 зазначеної угоди необхідно було «приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 верес-

ня 1939 р. і бажають переселитися на територію Польщі». [4] Багато поляків не виявляло бажання евакуюватися з СРСР у Польщу. Частина з них під впливом польського еміграційного уряду в Лондоні надіялися на повернення західноукраїнських земель до Польщі.

У липні–серпні 1944 р. органи НКВС розпочали каральні операції проти польського населення. Близько 15–20 тис. вояків АК опинилися в радянських таборах для військовополонених. Водночас радянська влада насильно проводила мобілізацію польського населення до Червоної армії, а також на роботу в східні регіони СРСР. У ніч з 3 на 4 січня 1945 р. органи НКВД у Львові заарештували 772 особи, серед яких – 21 інженер, 14 професорів, 6 лікарів, 5 ксьондзів, 3 артисти. Нелегальна польська підпільна газета “Слово польське” від 6 січня 1945 р. писала про ці події так: “...3 і 4 січня НКВД, бажаючи змусити поляків до масового виїзду з міста Львова, провів багаточисельні арешти. Вже сьогодні окремим арештованим було запропоновано звільнення за ціну підписання декларації про виїзд...”. [1, с. 215]

Цілком очевидно, що тиск радянських органів влади на поляків виглядав не інакше як прелюдія до здійснення подальших планових депортацій. За таких умов відбувалися насильні мобілізації польського населення до Червоної Армії, а також на роботу в східні регіони СРСР (Челябінська, Свердловська обл.). [5, с.107]

Радянські служби безпеки уважно вивчали настрої поляків, які підлягали евакуації, шляхом агентурної роботи у виробничих та громадських колективах, методами цензури поштової кореспонденції та іншими способами. В архівах збережено десятки донесень про сотні висловлювань поляків з питання — виїжджати чи не виїжджати. Багато з них навіть відверто висловлювалися за те, щоб Львів і західні області України повернути до Польщі. [5, с.106]

Незважаючи на спротив як самих поляків, так і підпілля, радянська влада вдалася до примусових методів, оскільки добровольців, які заявили про бажання повернутись до Польщі, була незначна кількість. Головними шляхами уникнення поляками переселення були: втеча сільського населення до райцентрів і міст, де воно проживало, як правило, без реєстрації в органах міліції, й активний вступ до лав Червоної Армії [6, с.169–170].

Процес відселення супроводжувався вбивствами, пограбуваннями, мародерством. Радянські війська брутально вривалися на територію “суверенної Польщі”, грабували, арештовували, а то й розстрілювали саме українців. [7, с.184].

Щодо духовенства, то можна згадати репресії органів державної радянської влади проти однієї із непокірних сталінському режимові церков – УГКЦ, церкви української патріотичної свідомості, яка була реальною перешкодою комуністичному режимові у здійсненні планів русифікації – радянізації населення Західної України. Наприкінці серпня 1945 р. НКДБ активізував арешти того греко-католицького духовенства, котре не погоджувалося на возз’єднання з РПЦ і виступало проти “Ініціативної групи”, метою якої й було зазначене воз-

з'єднання. [8, 52]. Можна привести приклад репресивної діяльності радянської влади щодо єпископа Йосафата Коциловського, якого 26 червня 1946 викрадено силою з єпископського палацу і віддано до рук НКВС, яке ув'язнило його й вивезло до СРСР.

Підписання Угоди від 9 вересня 1944 р. між урядом Української РСР і ПКНВ було здійснене за волею Кремля в інтересах вигідного для Москви повоєнного облаштування Європи.

Угода практично не ставила на меті врахування намірів і бажань широких народних мас як з української, так і з польської сторін, хоча з обох були окремі політичні групи, які позитивно ставилися до її реалізації.

При підписанні Угоди сторони і сили, які стояли над ними, не передбачали складності і труднощів, які мали виникнути в процесі її реалізації; підтвердженням цього є початкове встановлення терміну реалізації цієї Угоди до 1 лютого 1945 р.

Реалізація Угоди здійснювалася головним чином силовими методами державних структур над сотнями тисяч людей; переселення з обох боків якихось практичних можливостей і прав впливати на характер евакуації, переїзду і розселення на нових місцях для самих евакуйованих практично не допускало. [5, с.113]

17 квітня 1947 р. КДБ видав наказ для ОГ «Вісла», в якому йшлося про знищення підрозділів УПА, а в співпраці з ДРС переселення українців та «всі відлами української національності й змішані польсько-українські сім'ї, які співпрацювали з УПА». До того ж, було наказано переселити всіх без винятку людей, що проживали на південний схід від Балигорода. [9, 188]

Взявшись за «остаточне вирішення української проблеми» польські комуністи намагалися позбавитися іміджу «чужих» та «ставленників Москви». Таким чином вони виступали в ролі захисників національних інтересів поляків, ролі месників за тисячі загиблих їхніх родичів.

28 квітня 1947 року шість дивізій Війська Польського розпочали виселення українського населення із західних окраїн українських етнічних земель, що в кінцевій фазі Другої світової війни опинились у межах Польщі. Це виселення отримало військову назву операція «Вісла». Операція тривала кілька місяців і майже закінчилась у жовтні 1947 р. Проводилася вона з великими знущаннями над українцями і з особливою брутальністю. Було депортовано на захід і північ Польщі близько 150 тисяч осіб, одночасно арештовано й ув'язнено в післягітлерівському таборі Явожно, а також просто вбито кілька тисяч українців (у Явожно опинилося 3873 в'язні). Українців виселяли з Ряшівського, Люблінського і Краківського воєводств і розпорошено розселяли на понімецьких землях – в Ольштинському, Кошалінському, Щецінському, Вроцлавському, Зельоногурському і Гданському воєводствах. За повернення в рідні місця заарештовували. [10, 3]

З Радянського Союзу на підтримку і проведення акції «Вісла» Прикарпатський військовий округ вислав танкову дивізію та спеціальні загони для боротьби з партизанами. Таким чином, війська заблокували окремо Лемківщину, Надсяння і Холмщину [11, 89].

Військові частини НКВС брали участь в пацифікаціях українського населення, представники НКВС були в органах влади Польщі і польській службі безпеки. З участю військ НКВС здійснювались побиття і вбивства українців у Сувалках, в Люблінському й Білостоцькому воєводствах з метою спонукати до виїзду в СРСР [12, 26–27].

Співробітник Інституту історії Польської академії наук, авторитетний дослідник Ришард Тожецький стверджує, що рішення про проведення операції „Вісла” було ухвалено у Москві в лютому 1947 року, а її план підготував, за дорученням Лаврентія Берія і Георгія Маленкова, нарком внутрішніх справ УРСР Сергій Савченко. Вже після цього, у березні 1947 року, відповідне рішення ухвалило Політбюро ЦК ППР, а по тому, 12 квітня, – Державна комісія безпеки РП. [13, 30].

Не підлягає сумніву, що акція „Вісла” була координована найвищими урядовими особами Польщі і СРСР. Наприкінці березня 1947 року Посол СРСР в Польщі Віктор Лебедев повідомив Міністерство закордонних справ СРСР, а те, в свою чергу МЗС УРСР, про намір польського уряду здійснити акцію поголового виселення українців з Ряшівського та Люблінського воєводств. Вісімнадцятого квітня 1947 року Посол РП у СРСР Мар’ян Нашковський надіслав заступникові міністра закордонних справ СРСР Андрієві Вишинському ноту свого уряду про початок виселення українців. У ноті містилося прохання вжити заходів, щоби під час проведення операції „небажані елементи” не проникли на територію Советського Союзу. [14, 32].

Акція «Вісла» стала реалізацією як бажань польських комуністів, так і радянської влади. Для перших вона була способом здобутися симпатії польського населення, серед якого панували антиукраїнські настрої — результат жорстокого конфлікту в роки війни.

Радянська влада таким чином позбавлялася небезпеки існування неконтрольованої нею доволі великої групи українців, яка активно підтримувала повстанський рух. Ця етнічна чистка проходила під приводом боротьби з Українською Повстанською Армією, кількісний склад якої налічував тоді на східних польських теренах близько 1400 бійців. Депортація мала знешкодити, нібито, допомогу, яку українське населення надавало повстанцям. Безпосереднім поштовхом до проведення операції «Вісла» стало вбивство повстанцями 28 березня 1947 р. заступника міністра національної оборони Польщі генерала Кароля Сверчевського, справжні обставини смерті якого досі дуже незрозумілі. [13, 59].

І. Андрухів підкреслював, що початок переселення в умовах війни засвідчив його виключно політичний характер. З одного боку, Польща тільки поставала як держава, а тому радянському керівництву було не байдуже, який уряд

прийде до влади - прорадянський ПКНВ чи лондонський еміграційний уряд. З іншого боку, припинити антирадянські акції АК і УПА можна було шляхом позбавлення їх соціальної і матеріальної бази. [15, 240].

Отже, суттю операції “Вісла” було “очищення” теренів Південно-Східної Польщі від автохтонного українського населення та цілковита асиміляція українців-переселенців у польському середовищі. Цим тоталітарна влада планувала покінчити з українським чинником.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що здійснюючи депортації, радянський режим мав на меті зберегти за собою території, отримані внаслідок підписання пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р., попередньо звільнивши їх від “антирадянськи” налаштованих поляків. Не останню роль у цьому процесі відіграло й бажання Москви встановити свою гегемонію в Центрально-Східній Європі, перетворивши Польщу на свого сателіта. У переважній більшості населення не бажало покидати свої рідні терени. Але радянська влада численними актами вбивств, терором, знущаннями і грабунками примушували українців із своїх етнічних земель у Польщі виїжджати в УРСР, та поляків із західних областей України перебиратися на їхні рідні землі в Польщу.

1. Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр.*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” (Івано-Франківськ) 2011, Вип. 20, с. 218;
2. Кіцак В. М. *Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944 – 1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація : автореф. дис. канд. істор. наук : 07.00.01.* Чернівці, 2003. 22 с.
3. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.].* Ю.Ю. Сливка та ін.; Т. 1: 1939- 1953. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 752 с.
4. *Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР 09.09.1944.* URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_065#Text
5. Макарчук С. *Переселення поляків із Західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.* Степан Макарчук. *Український історичний журнал.* 2003. № 3. с. 103-115.
6. Козловський І. *Переселенська акція 1944–1946 рр. та реакція на неї польського і українського підпілля.* Іван Козловський. *PolskaiUkrainapoIIWojnieswiato wej. pod. red. W. Bonusiaka.* Rzeszow: Wydawnictwowyzszejszkolypedagogicznej, 1998.S. 165–173.
7. *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках.* А. Русначенко. Київ: Пульсари, 2002. 518 с.

8. Білас І. Г. *Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн. 1.* Київ: Либідь, 1994. 432 с.
9. Дрозд Р. *Вигнали і забрали. Позбавлення українців їхньої малої батьківщини в комуністичній Польщі.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. 208с.
10. Наконечний В. *З'ясування українського питання в Польщі: Акція «Вісла» 1947 р. Вісник Київського міжнародного університету. Серія: міжнародні відносини / Редколегія: А.І. Некряч (голова) та ін. К.: КИМУ, 2010. Вип. 10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vtnv.kyivmu.edu.ua/v/10/14.htm>.*
11. Керниця Г. *Участь військових структур Польщі, Чехословаччини і Радянського Союзу у реалізації депортаційної політики на Закарпатті. Анналі Лемківщини. Ч. 6.2001. с. 89-90.*
12. *Огляд подій для керівництва АК. ArhivumAktNowych. Zesp.AK. Sygn. 203/УІІ-47. S. 26-27.*
13. Дашкевич Я. *Подзвінне операції „Вісла”. Українські проблеми. 1997. №2. с. 114.*
14. *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том. 5: Акція «ВІСЛА» 1947. Варшава; Київ, 2006. с. 880.*
15. Андрухів І. О. *Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х- 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. І. О. Андрухів, о. Петро Кам'янський. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. с. 240-241.*

Кухар Ю.В. Карально-репресивна діяльність органів радянської влади під час депортацій українців Польщі (1944-1951 рр.)

У статті досліджено причини, хід і наслідки примусового виселення українців із їхніх етнічних земель у Польщі та поляків із території Західної України, згідно із відповідною угодою від 9 вересня 1944 року між Головою Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущовим і керівником Польського Комітету Національного Визволення Е. Осубка-Моравським, підписаною в Любліні, яка була наслідком реалізації рішень конференції в Тегерані щодо встановлення нових кордонів у Європі і результатом якої стало переселення з листопада 1944 р. до листопада 1946 р. 789982 поляків із УРСР до Польщі. Висвітлено як під час депортації радянська влада актами вбивств, терором і грабунками примушували поляків у західних областях України покидати свою етнічну територію і виїжджати до Польщі. Депортація суттєво зменшила не тільки етнічну, але й конфесійну присутність римо-католиків в Україні, і греко-католиків та православних у Польщі, котре також знало суттєві трансформації. Отож, загалом, воєнне лихоліття у 1940-х рр. польсько-українського протистояння, депортація, операція «Вісла», які супроводжувалися терором і репресіями проти одного й другого народів, змінили як етногеографічну, так і конфесійну мапу досліджуваних територій, згідно стратегічних планів СРСР. Також висвітлено репресивні дії радянських силових структур проти населення Західної України з метою поборення українського визвольного руху та насадження комуністичного режиму, визначено каральні операції проти польського населення радянською вла-

дою. Охарактеризовано методи радянського керівництва в розв'язанні міжнаціональних конфліктів, а також роль українського підпілля в переселенських процесах.

Досліджуються депортаційні процеси після підписання акція «Вісла» – трагічна сторінка в історії українського народу. Акція «Вісла» належить до безпрецедентних актів етноциду, вчинених у центрі Європи 1947 року проти автохтонного населення, щотисячоліттями проживало на обширних теренах.

Ключові слова: українці, поляки, переселення, депортація, радянська влада, терор, примус, операція “Вісла”.

Kukhar Yuliia. Punitive and repressive activities of the Soviet authorities during the deportations of Ukrainians to Poland 1944-1951

The article examines the causes, course and consequences of the forced eviction of Ukrainians from their ethnic lands in Poland and Poles from the territory of Western Ukraine, according to the agreement of September 9, 1944, between the Chairman of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR N. Khrushchev and the head of the Polish National Liberation Committee E. Osobka-Morawski, signed in Lublin, which was a consequence of the implementation of the decisions of the Tehran conference on the establishment of new borders in Europe and resulted in the resettlement of 78,982 Poles from the Ukrainian SSR to Poland from November 1944 to November 1946. The author describes how during the deportation, the Soviet authorities forced Poles in the western regions of Ukraine to leave their ethnic territory and go to Poland by acts of murder, terror, and robbery. The deportation significantly reduced not only the ethnic but also the confessional presence of Roman Catholics in Ukraine, and Greek Catholics and Orthodox in Poland, which also underwent significant transformations. So, in general, the military hard times in the 1940s of the Polish-Ukrainian confrontation, deportation, Operation Vistula, which were accompanied by terror and repression against both peoples, changed both the ethno-geographical and confessional map of the studied territories, according to the USSR strategic plans. The author also highlights the repressive actions of Soviet security forces against the population of Western Ukraine in order to overcome the Ukrainian liberation movement and the imposition of the communist regime, and identifies the punitive operations against the Polish population by the Soviet authorities. The author characterizes the methods of the Soviet leadership in resolving inter-ethnic conflicts, as well as the role of the Ukrainian underground in the resettlement processes.

The deportation processes after the signing of the Vistula Action, a tragic page in the history of the Ukrainian people, are studied. The «Vistula» action is one of the unprecedented acts of ethnocide committed in the center of Europe in 1947 against the autochthonous population that had lived for thousands of years in vast areas.

Keywords: Ukrainians, Poles, resettlement, deportation, Soviet power, terror, coercion, Operation Vistula.